

Ярослава Верменич

**ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА
В СИСТЕМІ "ПРОСТОРОВОЇ ІСТОРІЇ":
ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРЕДМЕТНИХ ПОЛІВ**

З 1 травня 2012 р. колишній відділ регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України функціонує під оновленою назвою "відділ історичної регіоналістики". На перший погляд це коригування може здатися неістотним. Для нас, однак, воно має принципове значення. Регіональні проблеми досліджуються тією чи іншою мірою у межах будь-якої сфери історичного знання, і концептуалізація з чітким визначенням дисциплінарних рамок тут зовсім не обов'язкова (і навіть, з огляду на діапазон відповідних "проблем", неможлива). Інша річ – детермінація наукового напрямку, який уже дістав первинну наукову специфікацію, але настільки бурхливо видозмінюється під впливом різних – геополітичних, гео економічних, геокультурних – чинників, що потребує постійного переосмислення когнітивних параметрів. Дефініція "історичний регіон" – похідна від взаємопереплетення різних кутів зору на безліч природних, соціальних, політичних та інших факторів, і внутрішня ієрархізація предметного поля тут виступає як запорука генерування образу історичного минулого з максимально можливою достовірністю.

Отже, що означає у даному разі "заміна вивіски" (чи "бренду")? Йдеться насамперед про нове осмислення співвідношення темпоральності й просторовості, "центральної" й "периферійної", з'ясування причин асинхронності історичного розвитку у регіональному розрізі. А відтак і про новий рівень регіональної аналітики, і про нові підходи до дослідження регіональної специфічності – як у вітчизняному, так і у світовому вимірі. У найзагальнішому вигляді їх можна вкласти у формулу переходу від ідеографії до номотетики, від описовості до осмислення певних тенденцій і закономірностей. Але для принципових оновлень цього зрозуміло, замало. Вітчизняна локальна і регіональна історія неприродно довго перебувала у просторі традиційних (класичних) і некласичних дослідницьких парадигм, що виявилось, зокрема, у домінуванні описових, фактологічних підходів у міській і сільській історії. Вихід на рівень постнекласичних підходів, активно освоюваних в усьому світі, із здобуттям незалежності почав відчуватися як нагальна потреба. А нова роль регіонів у глобалізованому світі диктує необхідність концептуалізації історичної регіоналістики у максимально широкому міждисциплінарному просторі і у чітко визначених просторових формах.

Перехід від класичного до некласичного етапу у розвитку "просторових" досліджень відбувався поступово, починаючи з кінця XIX ст. Поряд з традиційним "батьківщинознавством" власну нішу почала відшукувати обласна історія, в якій дослідження горизонтальних історичних пластів уже було уведене у певну систему. В Україні "обласництво" утвердилося як самостійний науковий напрям у київській школі істориків-документалістів, і це був початок регіональної історії, відмінної від "історії місць". "Історичне районознавство" у тому його вигляді, в якому його утверджував М.Грушевський, диференціювалося по чотирьох географічних напрямках, причому функціонуючі в системі ВУАН "порайонні" комісії вже мали свій центр ("асоціацію"). Вони розгорнули активну пошуково-дослідницьку й видавничу діяльність, і якби не були у зародку знищені владою з політичних мотивів, вітчизняна історична регіоналістика мала б сьогодні значно міцніші позиції.

Розгром школи Грушевського по суті знищив ті паростки некласичних (обласницьких) підходів, які виводили місцеву історію поза межі постачальника "прикладів" для схематизованої історії СРСР. Коли у середині 50-х від традиційно нерозчленованого краєзнавства почали відокремлювати його історичну частину, ніхто навіть не намагався чітко визначити її предметне поле. Лише з початком у 60-х рр. роботи над 26-томною "Історією міст і сіл Української РСР" постало питання про сполучення локального і комплексного методів в історико-регіональних дослідженнях. Але розв'язувалося воно, з урахуванням тодішнього рівня наукових знань і політико-ідеологічних реалій, в описовому, історико-генетичному ключі.

Становлення історичної регіоналістики як окремої субдисципліни стало можливим лише за умов неупередженого осмислення різноманітних проявів регіоналізму у найширшому глобальному контексті. Необхідно було навчитися бачити у регіоналізмі не лише сепаратистські загрози, але й потужний резерв саморозвитку територіальних соціумів. З'ясувалося, що без виведення регіоналістики з-під пресу економцентризму й ідеографічних підходів забезпечити теоретико-методологічний фундамент такого переосмислення неможливо. Надалі, з виходом регіонів у простір транскордонного співробітництва, потреба в концептуальному оформленні регіональної науки і її галузевих відгалужень постала як практичне завдання. Розв'язувалося воно непросто – внаслідок різнотипності регіонів, розмитості просторових категорій, різноспрямованості інтересів регіональних еліт тощо. В Україні додатковими ускладнюючими чинниками виступають об'єктивні й суб'єктивні наслідки тривалої бездержавності, розчленованості територій у складі різних цивілізаційних систем, фактори порубіжності тощо.

Серед суб'єктивних чинників, які гальмували осмислення у вітчизняному науковому просторі проблем регіоналізму й регіоналізації, давалася взнаки і певна інерційність у самопозиціонуванні істориків,

які все ще перебували у стані ейфорії від високо оціненої, удостоєної Державної премії СРСР "Історії міст і сіл Української РСР". Унікальна, безпрецедентна на обсягом праця майже 100-тисячного колективу ентузіастів і справді викликала повагу – адже чи не вперше міста і найбільші села України дістали свою "наукову біографію". Те, що це було зроблено в радянських канонах лінійності й телеологічності, без заглиблення у складні колізії соціальних протистоянь, міжетнічних і міжконфесійних зіткнень, міжпартійної боротьби, з політичним креном убік висвітлення діяльності партійних і комсомольських організацій, сприймалося як норма, аж поки СРСР не розпався.

Варто віддати належне багаторічному керівникові відділу регіональних проблем історії України, академіку НАН України П.Т.Троньку – питання про оновлення головної праці свого життя – "Історії міст і сіл" він порушував на численних нарадах і в урядових кабінетах, і добився-таки урядового затвердження програми розвитку краєзнавчого руху в Україні на період до 2010 року із включенням до неї оновленої багатотомної енциклопедії і ряду довідників. Не обійдене було у постанові Кабміну від 10 червня 2002 р. і питання про зміцнення наукової бази краєзнавства у зв'язку з відсутністю загально-теоретичних розробок у цій сфері. Але до усвідомлення того, що для серйозної оптимізації регіональних досліджень наукова база краєзнавства надто вузька, належало пройти ще чималий шлях.

Рубіж тисячоліть виявився надзвичайно плідним для переосмислення основоположних засад членування простору в історичній ретроспективі. Прикметною ознакою часу стала водночас зміна кута зору убік персоналізації та гуманізації історичного знання. Домінуючою тенденцією у науковому пошуку став екзистенційно-антропологічний підхід, базований на людському вимірі історичної реальності, з одного боку, і визнанні цієї реальності унікальною й слабо прогнозованою, з другого. Водночас під впливом постмодернізму намітилася і перспектива виходу поза межі антропоцентризму, убік т.зв. постгуманітаристики. Е.Доманська, яка вважає цей термін "досить незграбним", але все ж активно його використовує, вбачає інноваційність постгуманітаристики у розширенні її інтерпретаційних рамок поза межі суто людських взаємин – за рахунок активного виходу у світ тварин, рослин, речей, біотехнологій¹. Про те, як на цьому ґрунті історія зближується з біологією, мова йтиме далі.

Як неklasичні, так і особливо постнеklasичні підходи, активно засвоюючи здобутки суміжних галузей історичного знання – соціології, культурної антропології, етнології тощо – сміливо освоюють "простір між" – сферу крос-культурних взаємовпливів, міграцій, поширення епідемій тощо. У цьому зв'язку кардинальному переосмис-

¹ Доманська Е. Куди прямує сучасна гуманітаристика? // Український гуманітарний огляд. – Вип. 16-17. – К., 2012. – С. 116-131.

ленню підлягає увесь комплекс проблем, що мають у своїй основі територіальність і відносини по лінії "центр – периферія". Фокус регіональної аналітики зміщується від певної абсолютизації часових параметрів і лінійних схем до розгляду простору як самоцінної у науковому відношенні реальності – з "пластичними" кордонами, незбігом історичного й календарного часу, ситуаційними ускладненнями тощо.

Нині, коли період становлення вітчизняної історичної регіоналістики у некласичному парадигмальному руслі можна вважати завершеним (свідченням цього, на наш погляд, може бути концептуальне окреслення меж історичної локалістики у монографії "Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації" (К., 2012), дослідницькі зусилля мають бути зосереджені на переході у постнекласичний парадигмальний простір дослідження й описання соціальної реальності. Це означає насамперед принципове визнання асиметричності сучасного світу, асинхронності історичного розвитку, недостатності чи навіть принципової ущербності традиційних лінійних і телеологічних пояснювальних схем. Множинність уявлень про "соціальну норму" потребує особливої уваги до мови самоописання, визначення критеріїв "іншування", "об'єктивності", природи групових уявлень тощо.

Почнемо з головного: як визначати регіон, виходячи з вимог "постнекласики"? У регіональному аналізі, особливо коли йдеться про ретроспективу, завжди є спокуса розглядати регіон як даність, обмежену колишніми кордонами чи певними адміністративними рамками. На такому фундаменті будуються, зокрема, спрощені схеми поділу України за принципом "Схід – Захід". Зрозуміло, що колишня державна належність чи тривале перебування у рамках певної адміністративної одиниці накладає на регіональний розвиток ні з чим не зрівнянний відбиток. І все ж погляд на регіон як на щось застигле, замкнуте у певних рамках і наділене певними смислоутворюючими ознаками, уявляється непродуктивним. Регіон – не лише об'єкт, але й суб'єкт, він сам себе вибудовує і видозмінюється у цьому процесі. Регіон – це ще і рамка, певний контур для порівнянь і узагальнень. Семантична структура регіону і відповідного образу формується під впливом багатьох чинників – політичних, ідеологічних, культурних та інших. Тому так важливо по можливості чітко визначити місце кожного історичного регіону у багатоманітні просторових форм з врахуванням специфічності усіх його складників. В.Каганський мав рацію, коли порівнював інтелектуальну роботу з регіоном із мандрівкою у світі контекстів, а позицію регіоналіста визначав як динамічну, "сковзаючу по поверхні"².

² Каганский В. Методологические основания регионального анализа как культурной практики // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. Информационный сборник. – М., 1997. – Вып. 3.

Щоб забезпечити зваженість у поглядах на регіон у практиці націбуудівництва, важливо уникати двох крайнощів. Першої – розгляду регіону за аналогією з конструктивістськими поглядами на "народ", "масу" ("*the masses*", "*ordinary persons*"), як на об'єкт "націоналізуючого" впливу, а не як на суб'єкт, що здатен сам себе націоналізувати ("*self-nationalizing subjectivity*"). Але ж саме на регіональному рівні найвиразніше простежуються інтенції місцевих співтовариств до своєї самонаціоналізації на побутовому рівні ("*domestic self-nationalization*") – з своєрідним інструментальним розумінням етнічності як символічного ресурсу і важеля релігійно-етнічної мобілізації. Парадоксальним чином ці інструменталістські підходи зміцнюють примордіальні моделі етнічності, бо розглядають національну культуру, традиції як певні невідчужувані і незмінні у своїй основі цінності. У регіональній аналітиці надзвичайно важливо уникати крайнощів етноцентризму, роблячи акценти на багаторівневому баченні проблем, породжуваних регіональним розмаїттям. Методологічний ключ до їх розгляду у такому контексті здатен дати уведений Дж. Розенау неологізм "фрагмеграція" на означення взаємодії інтеграції й фрагментації³.

Друга небезпека, яка підстерігає дослідника регіональної специфічності, полягає у звуженні "поля зору". Коли дослідника цікавлять, приміром, культурні ландшафти, він обирає натуралістичний чи естетичний підхід, і тоді у фокус його уваги потрапляють окремі локуси, фрагменти, "визначні місця", орієнтовані на певну культурну моду. Якщо дослідник – містознавець, то з канонами урбаністичного підходу він підходить і до оцінки багатоаспектних явищ сільського способу життя. Коли ж предмет дослідницького інтересу – "шрами історії", на перший план виходить "егоїзм болю", і тоді доводиться комбінувати різні підходи – геополітичні, геоекономічні, геокультурні, досліджувати наслідки війн, династичних угод, дипломатичних поразок тощо. За будь-якого підходу регіон має осмислюватися як мінлива реальність із "плаваючими" кордонами, що неминуче потягне за собою уважне дослідження "ментальних карт" та ідентифікаційних практик.

"Антропологізація" (як і своєрідна "деантропологізація") погляду на регіон диктує необхідність перегляду усієї системи представлення в предметному полі соціальної й культурної історії проблем територіальної організації суспільства й відповідної політики, включно з оновленням термінологічного інструментарію. Хронічна неувага соціогуманітаристики до просторових форм суспільної організації відбилася поміж іншим у відсутності узагальнюючої категорії на означення відповідного напрямку політики. Логічно

³ *Rosenau J.N. Along the Domestic Foreign Frontier. Exploring Governance in a Turbulent World. – Cambridge, 1997.*

назвати територіальною політикою увесь комплекс цілераціональних дій держави й соціуму щодо забезпечення оптимального територіального членування, організації взаємодії по лінії "центр-периферія", забезпечення інституційної структури управління "місцями" й місцевого самоврядування тощо. Але таке узагальнююче поняття у відповідних наукових дискурсах донедавна взагалі не фігурувало, і лише тепер починає уводитися у активний науковий обіг політологами⁴. Навіть більш звичне (хоч і дещо вужче за змістом) поняття "регіональна політика", яке використовувалося на означення підтримання балансу місцевих і національних інтересів, не було "в пошані" в СРСР і не потрапляло до числа пріоритетів у конституційному полі незалежної України. Тим часом дисфункціональність в системі центр-периферійних відносин на всьому пострадянському просторі має тенденцію до поглиблення. Хотітимуть цього вітчизняні мововладці чи ні, але їм невдовзі доведеться зайнятися адміністративно-територіальним реформуванням. Оскільки ж диспропорції у цій сфері мають глибокі історичні витоки, регіоналістика не зможе обійтися без заглиблення в еволюцію структури вертикальних та горизонтальних мереж й істотного переосмислення самих понять центральності й периферійності.

Із сказаного випливає кілька важливих висновків. Висновок перший: не варто глибину регіонального аналізу ставити в пряму залежність від нагромаджених ресурсів емпіричного знання. Найповніший "банк даних" про ландшафти, населення, господарську діяльність і культурну інфраструктуру регіону навряд чи здатен відбити мінливість і величезні амплітуди в настроях мешканців, які можуть залежати і від випадкових обставин. Висновок другий: регіональна аналітика вимагає не лише ґрунтовних знань про регіон, але й чіткої і водночас динамічної позиції самого дослідника – він має водночас і проникнутися домінуючими в регіоні настроями і лишатися не заангажованим інтересами певних політичних сил. Висновок третій: регіон неможливо зрозуміти, якщо орієнтуватися на домінуючу на кожному історичному етапі розстановку політичних сил і відповідні настрої. У кожному регіоні існують "підводні течії", що явно вибиваються із загального "потону". У їх дослідженні неможливо обійтися без своєрідної герменевтики – уважного простеження того, у яких текстах і контекстах упродовж тривалого історичного розвитку певні настрої і поведінкові стереотипи зароджувалися і як трансформувалися.

Ризики "потонути у багатоманітті" існують, зрозуміло, за будь-якого підходу. Щоб їх мінімізувати, історична регіоналістика намагається дистанціюватися від "усеядності" краєзнавчих пошуків. Її цікавить не

⁴ Див., напр.: Гончаров Л.В. Структура территориальной политики в России // Полис. – 2012. – № 3. – С. 63-74.

все в історії регіону, а насамперед те, що визначає тенденції і формує напрями змін. Хоч вона і не байдужа до тих "малих цінностей" і джерел їх формування, які властиві невеликим громадам, у фокусі її уваги перебувають мережі й потоки, а не усталені стереотипи. Регіональна специфічність України формується в ареалі "східно-європейського пограниччя", де від часів Великого переселення народів ішов інтенсивний процес міжетнічних контактів, міжцентрових протистоянь, інтенсивних міграційних переміщень. Обличчя кожного із сучасних регіонів – як реально існуючих, так і "уявлених" – сформоване шляхом складного переплетення часових пластів, просторових форм, мов, символічних та знакових систем. Зрозуміти це багатоманіття неможливо без заглиблення углиб віків і без виходу поза межі тих кордонів, якими сьогодні прийнято визначати їхні територіальні параметри.

Оскільки поняттям "регіон" охоплюються типорозміри територій різного статусу – внутрідержавних і міждержавних – у новому вимірі постає проблема тезаурусу відповідної субдисципліни і урізноманітнення методів дослідження у зв'язку з уведенням регіональних проблем у глобалізаційний контекст ("g-word"). За умов уже сформованого культурно-інформаційного глобального простору у зовсім новому світі постає проблема кордонів. Їхні бар'єрні функції зменшуються, а контактні зростають не завжди синхронно, але світ стрімко змінюється внаслідок того, що на порубіжжях виникають нові центри тяжіння. Зрештою старі схеми центр-периферійних відносин зазнають девальвації, натомість виникають складні моделі мережевих взаємодій, не завжди підвладних аналізу без застосування спеціальної "оптики".

Наївно було б вважати, що вітчизняна історична регіоналістика цією оптикою вже оволоділа. І номенклатура видань з проблем регіонів та регіоналізму, і особливо їхні мізерні тиражі поки що не дають можливості говорити про широке впровадження в Україні сучасних стандартів досліджень у сфері регіональної науки. Але зміщення акцентів із національних гранд-наративів у бік дослідження проблем, породжуваних територіальністю, уже само по собі означало вихід у сферу іншої, "неподієвої" у своїй основі, історії. Регіон став об'єктом дослідження і як цілісність (мезорівень), і як сума поселень місцевостей (мікрорівень). Відхід від традиційних підходів виявився помітним у двох площинах – і у зміщенні інтересу у бік соціальної історії, і у перенесенні фокусу уваги із "маловідомих фактів" на аналіз соціальних взаємодій у більш чи менш замкнених ареалах. Оскільки доволі довго регіональна наука існувала у просторі економоцентризму й географічних у своїй основі параметрів, цей відхід мав своїм наслідком по-перше, історизацію економічної й географічної наук, а, по-друге, екологізацію історичних досліджень та зменшення дистанції між соціогуманітаристикою та природознавством. Поволі створюється, за В.Вжосеком, "специфічний простір історичних досліджень,

який можна було б назвати географічною історією, історією навколишнього середовища чи історією матеріального життя. У підсумку ж – історією, зорієнтованою на екологізуюче трактування відносин людина – природа"⁵.

Сам цей специфічний простір потребує, на наш погляд, нових інструментів осмислення. Чимало проблем, що виникають у цьому зв'язку, закорінені у надмірній метафоризації пов'язаних із регіоналізмом дискурсів. "Кодові формули" тут пов'язані і з географічними визначальниками (геокультура, історична географія) і з просторовими категоріями (просторовий порядок і аспатіальність як заперечення його визначальної ролі), і з територіальними матрицями (адміністративно-територіальний поділ), і з категоріями "місце", "локал" (місцезовиток, транслокальність) тощо. За такого ступеня різномановності упорядкувати тезаурус регіональної науки непросто, особливо якщо врахувати, що на термінопрактику у цій сфері активно впливають кордони, ідентичності, регіональні ідеології. А ще – різні типи фантомів – "уявлених реальностей" (*imagined communities*), що робить очевидним переважаючу у цій сфері когнітивного начала над просторовим і водночас розширює простір застосування маніпулятивних технологій.

Зі сказаного очевидно, що предметне поле історичної регіоналістики все ще перебуває "в русі" – щось утверджується, щось вилучається. Методологічний ключ для таких операцій містить запропоноване Рональдом Робертсоном поняття "глокалізація". Те, що доволі довго сприймалося як оксюморон, нині слугує усталеним операціональним інструментом для аналізу складної взаємодії між процесами глобалізації й локалізації. Хоч з якого боку підходити до оцінки взаємовпливів у цій сфері – розглядаючи локальне як аспект глобального чи, навпаки, фокусуючи увагу на зіткненні локальностей (*clash of localities*) в процесах глобалізації – не можна абстрагуватися від очевидних "ліній перетину", які роблять термін "глокалізація" центральним у системі культурної глобалізації.

Якщо ж говорити про основні напрями, в яких у вітчизняному науковому дискурсі відбувається переосмислення просторовості й територіальності – з виходом на постнекласичні підходи, то вони вираховуються в такому вигляді:

- оптимізація уявлень про взаємодію у зв'язці "час – простір";
- окреслення меж інформаційного простору історичної регіоналістики, зокрема, за рахунок "інтервенції" природознавства та екологічних знань;
- визначення точок дотику і розмежувань у системі: глобальне, національне, регіональне, локальне;

⁵ Вжосек В. Історія – культура – метафора. Постановня некласичної історіографії. Про історичне мислення. – К., 2012. – С. 140.

- диференціація поняття "регіональне" у внутрідержавному і міждержавному контекстах;
- вибудова структурної ієрархії складових регіоналістики (районістика, регіонологія, регіонознавство);
- визначення місця урбаністики в структурі регіональної історії;
- осмислення проблеми кордонів і порубіжних територій у глобалізаційному контексті.

Статейний формат дає змогу лише тезисно відтворити новації, які на рубежі тисячоліть змінили напрям і фокус дослідження регіональної специфічності. "Просторовий поворот" (термін Е.Соджі) зафіксував не лише ускладнене бачення співвідношення часу й простору, але й практичну відмову від усталених штампів географічного чи геополітичного детермінізму. У баченні німецького історика Юргена Остерхаммеля, просторові сприйняття не повинні інтерпретуватися лише через статичні образи світу й фіксовані коди; не існує типового й одного для всіх китайського чи ісламського розуміння простору. "Образи простору завжди відкриті для нового й здатні включати в себе буквально неймовірне". Всі просторові категорії потребують історизації, всі державні структури займаються територіалізацією управління, або виробництвом "територіальності". У тому числі й "уявленням кордонів" – ця тенденція, яка намітилася ще у XIX ст., повною мірою реалізувалася лише у наш час⁶.

Співвідношення часу й простору, яке на цій основі складається, Д.Гарві вклав у формули "конвергенції часу – простору" чи "стиснення часу – простору". У нових термінах визначається географія відмінностей, співвідношення локального і глобального і у постмодернізмі. Ж.Бодріяр, приміром, в ключі семіотики вибудовував картину "семіургічного" суспільства, в якому просторові відносини організовані не стільки навколо виробництва й обміну, скільки навколо семіотичних кодів, серійних знаків. Симулякри стирають межу між реальним та уявним.

Психогеографія, що вибудовує свої пріоритети навколо максими "простір vs час", наголошує: "ми повинні зрозуміти простір, відчути його, просто освоїти. Що ми знаємо про село? Чи здатні ми просто розшифрувати "частину міста"? Що таке серце міста? Душа міста? Як пізнавати своє місто? Відповіді на всі ці питання французький літератор і філософ Жорж Перек відшукує в руслі творення середовища, яке давало б людині "стійкі, непорушні, майже недоторкані" орієнтири, робило її саму "частиною географії"⁷.

За цих умов цілком природним стало значне оновлення й ускладнення уявлень про взаємодію простору й цивілізації. Теорії географічного деметрмінізму виразно поступилися місцем спочатку

⁶ Остерхаммель Ю. Трансформация мира: история XIX века // *Ab imperio*. – 2011. – № 3. – С. 98-99, 128, 137.

⁷ Перек Ж. Просто пространство. Дневник пользователя. – СПб., 2012.

геопосибілізмові (із вміщенням цивілізації у конкретний географічний простір), а потім і геоспаціалізму (з розширенням дискурсивного поля від просторовості до співпросторовості і фокусування уваги на онтологічній динаміці просторових образів). У баченні Д.Замятіна під геоспаціалізмом розуміється ідеологічний, цивілізаційний, культурний перехід до просторових форм відтворення основних видів людської діяльності⁸.

Новітні, геокультурні у своїй основі підходи, трансформовані до сучасного контексту геополітики та геоекономіки, створюють основу для формування нового образу регіонів, аналізу їхнього ресурсного потенціалу, територіальної структури з врахуванням географічних, мовних, культурних, релігійних особливостей та специфічної регіональної ідентичності. Якщо для геоекономіки основоположними є поняття ринків, товарних потоків, то в рамках геокультури особливої ваги набувають поняття культурних ландшафтів, мереж, антропоструктур, переміщень населення.

На пострадянському терені новітні підходи до взаємодії природи й суспільства поступово звільняються від притаманної радянській системі світосприймання однолінійності і стимулюють відхід від радянської моделі делокалізації простору. Регіони лишаються "уявленими спільнотами" (термін Б.Андерсона), але регіональна ідентичність стає цінністю, яка вже піддається оціночним, здебільшого соціологічним, вимірам. Стає можливим створення культурно-ментальних моделей дослідження простору, простеження впливу різних стресів на зміну поведінкових стереотипів і формування нових способів адаптації. В Україні досліджуються, зокрема, вплив екологічних стресів на процеси розселення, реконструюються механізми й закономірності антропогенізації відповідних певній епосі ландшафтів. Простежується роль культури у процесах внутрішнього "ущільнення" регіонального простору.

У загальному руслі оновленої "просторової науки" зазначають істотної трансформації ті межі інформаційного простору історичної регіоналістики, які здавалися усталеними ще років 10 тому. Можна сказати й більше – сама парадигма гуманітаристики піддається суттєвому переосмисленню, насамперед під тиском природознавства. Нещодавно доволі обґрунтовану претензію на створення нової гуманітарної історії висловив американський біолог Джаред Даймонд. Виділяючи серед природознавчих наук ті, які, на його погляд, можуть претендувати на статус "історичних" (кліматологія, еволюційна біологія, палеонтологія та ін.), він доводить, що запозичення використовуваних ними методів може виявитися продуктивним і для гуманітаріїв.

⁸ *Замятин Д.* Геоспаціалізм. Онтологическая динамика пространственных образов. Стаття 2. Цивілізація, проект Модерна, глобалізація і геоспаціалізм // *Общественные науки и современность.* – 2011. – № 6. – С. 165-173.

Оскільки поняття "регіоналізм" зазнало останнім часом значних трансформацій у бік розширення інформаційного поля і урізноманітнення смислів, кардинальне питання, яке постає перед дослідниками, можна сформулювати у такий спосіб: чи адекватно відбиває ці зміни сучасна регіоналістика? Поступ на цьому напрямі очевидний, але питання все ж лишається. Більше того, пошук відповідей на нього ускладнюється у зв'язку з очевидними претензіями природознавства на концептуальний вплив у сфері історичного пізнання – аж до цілковитої переорієнтації парадигми гуманітаристики. Останнім часом знову стали модними закиди у бік останньої з боку природознавців у тому, що, мовляв, гуманітарії надто слабо реагують на негативні технологічні явища у планетарному масштабі і навіть не намагаються проаналізувати, в якій мірі вони спричинені помилками, зробленими в минулому. Якщо визнати ці закиди слушними, є всі підстави поширити їх і на сферу регіоналістики.

Істотний перегляд проблематики глобальної історії у руслі таких підходів, розпочатий ще у 80-х рр. Е.Вульфом, уже в новому столітті продовжили Г.Іггерс, Дж.Бентлі, П.Меннінг. Останній, приміром, вбачає принципову відмінність нового напрямку всесвітньої історії, який він називає науково-гуманітарним (*scientific cultural*), у освоєнні ним методів еволюційної біології, екології, палеонтології, хімії тощо⁹. Для регіоналістики завдяки таким підходам відкриваються нові можливості щодо дослідження міграційних процесів, трансферу технологій, поширення релігійних вірувань, інфекційних хвороб тощо.

У цьому контексті цікавими і доволі продуктивними уявляються наміри каліфорнійського професора, біолога і географа Джареда Даймонда щодо створення нової гуманітарної історії. Можна по-різному ставитися до спроб природознавця, фахівця у сфері еволюційної біології, здійснити серію "інтервенцій" у сферу історіографії; адже всі вони в сумі ілюструють уже стократ тиражовану максимуму про вирішальний вплив географічних умов на розвиток соціумів. На перетині історії й географії з ухилом у бік соціальної історичної екології створені такі вартісні дослідження, як "Земля та еволюція людини" Люсьєна Февра, "Середземномор'я в епоху Філіпа II" Фернана Броделя, "Історія клімату" Емануеля Ле Руа Ладюрі і багато інших. Географічно-екологічний напрямок незмінно присутній у працях з історичної географії, аграрної історії, історії техніки тощо. Адже людина, зауважує В.Вжосек, рівною мірою є елементом природи і екосистеми¹⁰. У чому ж полягає новизна підходів Дж.Даймонда?

⁹ Manning P. Navigating World History: Historians Create a Global Past. – New York, 2003.

¹⁰ Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. – С. 121.

На наш погляд, автору вдалося вирішити одразу кілька завдань, вийшовши на новий рівень теоретизації, систематизації й метафоризації. Приваблює новизною насамперед пропозиція щодо доцільності поділу природничих наук на історичні (астрономія, еволюційна біологія, геологія, палеонтологія, кліматологія та ін.) і неісторичні (фізика, хімія тощо) і щодо необхідності запозичення гуманітаріями порівняльних та інших методів, застосовуваних у "історичному природознавстві". Те, що Даймонд пропонує, зрештою можна вкласти у формулу біосторії – з врахуванням здобутків генетики, епідеміології, фізіології, історичної екології тощо. На величезному порівняльному матеріалі він доводить: для виживання цивілізацій завжди багато важили зміни клімату, дружньо чи вороже налаштовані сусіди, ставлення мешканців до довкілля. Запустити колапс можуть і епідемії, і посухи, і зміни структури торгівельних відносин, і управлінські помилки. А нерівність між народами створює не лише сила зброї, але й активність мікробів і якість харчів¹¹.

Для історичної регіоналістики висновки Даймонда цінні тим більшою мірою, що вони допомагають збагнути витoki відмінностей у розвитку різних соціумів і різницю в дії аналогічних чинників у сприятливих і несприятливих середовищах. Доли локальних цивілізацій виявляються настільки "наближеними" до природних і випадкових чинників, що проблема соціально-класових чинників, яка домінувала у марксистському суспільствознавстві, відразу ж відходить на другий план. Не випадково Дж. Даймонда називають на Заході "Деном Брауном" науково-популярної оповіді і відзначають його книги престижними преміями. Адже своїми підкріпченими безліччю спостережень розмірковуваннями він доводить: успішний науковий пошук здатен забезпечити прогнозування майбутнього, а в деяких деталях – і шляхи його оптимізації.

Даймонд ненав'язливо відкидає західноцентризм і переносить центр дослідницької уваги на периферію, бо надає великого значення "оптимальній фрагментації" – сприятливому для розвитку сполученню природних, соціальних, технологічних, культурних передумов. Саме у врахуванні найбільш значущих варіацій середовищних параметрів, які піддаються системності, зокрема у з'ясуванні залежності локальних, культурних чинників від екології, він бачить шлях розвитку історичного знання, базованого на природничих засадах "Блага цивілізації – річ неоднозначна" – цей його висновок прекрасно ілюструється безліччю історичних пасажів, які в міждисциплінарному руслі антропологізації "перекодовує" у своєму предметному полі регіоналістика.

¹¹ Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч. Витoki нерівностей між народами. – К., 2009; Даймонд Дж. Коллапс. Почему одни общества выживают, а другие умирают. – М., 2008.

Оскільки проблеми екології у сучасному світі стають смисложиттєвими і важко піддаються розв'язанню, ідея всесильності технологічних рішень потребує кардинального перегляду. Йдеться по суті про нову екологічну мораль, параметри якої ще належить вибудувати. І тут надзвичайно важливо досліджувати ресурси розвитку соціумів саме у територіальному вимірі і в регіональному контексті. Те, що є безсумнівним благом для одних регіонів, створює проблеми "вічного конфлікту" в інших. Сьогодні всі хочуть жити "як у Європі". Але планета не витримає поширення на всі країни й континенти тих масштабів споживання, які утвердилися в країнах "золотого мільярда". Отже, кожна країна має дбати не лише про нарощення ресурсів, але й про модуси спілкування, культурні детермінанти, інноваційність у сфері агрокультури тощо. Тут відкривається справді безмежний простір для порівняльного аналізу історичного досвіду господарювання у різних регіонах, за різних політичних режимів, у різних соціокультурних середовищах.

Сучасні уявлення про генетико-еволюційний розвиток національних держав базуються на тезі про "залежність від шляху" ("*path dependence*"), запропонованій Дугласом Норттом¹². Суспільство в будь-якому разі є заручником попередніх стадій свого розвитку. При цьому "регіональна своєрідність завжди доповнюється міжрегіональними спільними рисами", а "регіональна диференціація складається історично, в руслі еволюції, трансформації усього культурного простору країни – *суперечливого, але єдиного*". Культурний капітал регіону розглядається у прямій залежності від стану збереженості історичної й духовної спадщини, традицій, пов'язаних із національними особливостями способу життя й соціальної поведінки, історичного минулого країни¹³.

Щоб забезпечити фронтальний вихід на такий – досить високий – рівень регіонального аналізу, необхідно постійно дбати про вдосконалення понятійного тезаурусу. Важливою умовою при цьому виступає інноваційність, здатність до міждисциплінарного діалогу, відповідність вимогам і викликам часу. Застосовуючи шкалу, запропоновану для культурально-соціологічних теорій Дж. Александером та А. Рідом, можна визначити такий діапазон вимог до історичної регіоналістики: "ця наука історично обумовлена; вона теоретично оформлена, відповідально ставиться до емпірики, уважна до епістемології, шукає валідність пояснень"¹⁴.

¹² North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Oxford, 1991; Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. – М., 2010.

¹³ Сиземская И.Н. Социокультурное пространство России: реалии и перспективы // Общественные науки и современность. – 2011. – № 4. – С. 23.

¹⁴ Александер Дж., Рид А. Социальная наука как чтение и перформанс: культурно-социологическое понимание эпистемологии // Социс. – 2011. – № 8. – С. 14.

Тезаурус регіоналістики постійно оновлюється й розширюється. Якісні зміни у ньому відбуваються, за запропонованою соціологами класифікацією, шляхом розширення значень (генералізація), відповідного їх звуження (спеціалізація), уточнення (елевація) тощо. Дасться ознаки і значний вплив метафоричного моделювання.

Смисловим ядром (дескриптором) в тезаурусі регіоналістики виступають, природно, поняття *регіон* і похідні від нього – регіоналізм, регіоналізація, регіональна ідентичність тощо. Але доводиться рахуватися з тим, що не меншою мірою на цю роль можуть претендувати і більш широкі, узагальнюючі поняття (простір, територія, місце), які також мають у своєму супроводі багато похідних. Полісемантичність наукової мови регіоналістики зумовлена також потужним впливом понять, прив'язаних до географічного чинника (геокультура, історична географія (*time-geography*), кордону (фронтир, транскордонність). Поняття, розміщені на просторовій (горизонтальній) шкалі, здатні, за М.Новиковою, корелювати з безліччю інших. Приміром, у філософії з поняттями *система/цілісність*, у культурології – з поняттями *еволюція/інволюція*, в історії – з поняттями *релікт/анклав*, в етнології – з поняттями *народ/етнос/нація*, в лінгвістиці – з поняттям *регіолект*. Саме поняття "регіон" може вживатися у значенні: 1) одиниці адміністративно-територіального поділу; 2) периферії, провінції, окраїни; 3) території, пов'язаної з кордоном (порубіжжя); 4) незаселеної території ("дике поле"); 5) "малої батьківщини"; 6) "свого Всесвіту". На думку авторки, саме це, останнє значення "найточніше охоплює суперечливу семантику "регіону" як культурного поняття й таку ж суперечливу специфіку "регіоналізму" як типу світосприйняття й соціальної поведінки... Архаїчна сумісність "дому" й "світу", найбільш "свого" й найбільш "вселенського", *двополюсна їхня єдність*, будучи накладеною на "мультиверсуми" й "мегаверсуми" сучасності, якраз і створює динамічну (навіть драматичну, бо контраверсійну) сутність регіоналізму"¹⁵.

Зрозуміло, що складності у територіальній аналітиці створюються не самим лише розмаїттям понять, але й досі не подоланою невизначеністю у вибудові їхньої ієрархії. Якщо розмежувати глобальне і локальне нескладно, то вже при визначенні точок дотику і розмежувань у системі "національне – регіональне" натрапляємо на певні ускладнення.

Міжнародники вбачають у регіоні національну підсистему світової політики, історики й культурологи застосовують це поняття здебільшого на означення частини якоїсь національної цілісності. У суспільній географії співіснують обидва підходи. Критерії регіональності скрізь нечіткі, але існує розуміння кількох рівнів, на

¹⁵ Новикова М.А. Регионалистика: вызовы и перспективы // http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp_491_105-108.pdf.

кожному з яких регіональність виявляє якусь із своїх багатьох іпостасей. Б.Хеттн виокремлює п'ять таких рівнів – від регіону як суто географічного феномена ("проторегіону") через вибудову складної соціальної системи із транслокальними зв'язками і розгалуженою мережею регіональних інституцій аж до регіону-держави як супранациональної спільноти із власною ідентичністю і певним ступенем політичної автономності¹⁶.

Щоб не потонути у багатоманітності підходів і визначень, варто розмежовувати теоретичний і практичний аспекти регіональної систематизації. У загальнотеоретичному (внутрідержавному) сенсі під регіоном найчастіше розуміють територіальне співтовариство – структурну одиницю, що перебуває на мезорівні між суспільством як цілісністю і територіальними спільнотами низового рівня – населеними пунктами. У рамках ЄС побутує визначення такого регіону як "територіальної одиниці, на один рівень нижчої, ніж держава". Це може бути і історично сформована, чітко диференційована за певними ознаками цілісність, і умовна конструкція, потрібна дослідникові для окреслення власного предметного поля. У практичному сенсі регіон – це найчастіше певний об'єкт державного управління і водночас ареал самоврядних функцій. У цьому розумінні про регіон можна говорити як про формалізоване співтовариство його громадян¹⁷.

У найзагальнішому ж вигляді регіон виступає як створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій. І.Зварич характеризує регіон як складну соціоетномезоекономічну систему, як соціотериторіальний комплекс, що виступає як цілісна просторова організаційна форма життєдіяльності населення, підпорядкована єдиному політико-адміністративному центру і об'єднана різноманітними виробничо-трудовами, соціально-економічними, культурно-духовними та іншими зв'язками¹⁸. Коли регіон визначається в такий спосіб, увага фокусується на домінуванні внутрішніх зв'язків (економічних, соціальних та інших) як більш інтенсивних щодо зовнішніх, які сполучають регіон з рештою території як частину з цілим.

І все ж, хоч як би ставитися до багатозначності й розмитості поняття "регіон", не можна не бачити того, що саме завдяки йому виявився розхитаним традиційний модерністський проект, в якому єдиним рівнем політичного аналізу виступала держава-нація. Нині усюди в світі регіони (краї, провінції) розглядаються як певні геогра-

¹⁶ Hettne B. Globalization, Regionalism and the Europeanization of Europe // Politeia. – 1996. – № 3. – Р. 106-112.

¹⁷ Лапин Н.И. Регион, его статус и функции в российском обществе: теоретико-методологические основы исследования // Социс. – 2006. – № 8. – С. 26.

¹⁸ Зварич І.Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. – К., 2009. – С. 60.

фічні архетипи, які у політичній і історичній географії відіграють таку ж роль, як морфоструктури у геоморфології. За І.Салімовим, вони, як і морфоструктури, підвладні "неявним", не лише вертикальним, але й горизонтальним зсувам. Якщо центральна влада будь-де прагне до "політичного вирівнювання" земель, останні, навпаки, змагаються за набуття певного державно-адміністративного статусу, повторюючи такі спроби багаторазово, інколи впродовж сотень років. Тому періоди стабілізації в житті імперій час від часу змінюються тектонічною активністю – одні локальні поняття зникають, інші утворюються. "Зміни у політичному рельєфі Росії зумовлені не чисто політичними, національними чи іншими чинниками, а більш глибокими процесами розвитку регіонів, механізм яких далеко не прояснений, а наслідки важко прогнозовані"¹⁹.

Про Україну у цьому контексті йдеться як про політико-географічне прикордоння, своєрідну "поверхню вирівнювання", на якій упродовж століть стикалися й перепліталися інтереси Росії, Польщі, Австро-Угорщини. Те, що "базис ерозії" упродовж XVI–XVIII ст. переміщувався із Росії убік Польщі, безпосередньо зачіпало інтереси українців, оскільки Правобережна Україна не лише стала основним ареалом польсько-російського протистояння (ускладненого втручанням Туреччини і Швеції), але й зазнала цілої серії запустінь і безпрецедентних руйнувань. Експансія Росії на Захід уже в другій половині XVIII ст. призвела до фактичного поглинення нею України із цілковитою втратою решток української автономії. Природним у цьому контексті стало спочатку формування регіональної "малоросійської" ідентичності, а потім і модерної української нації. А "боротьба за статус" визначила не лише напрям еволюції останньої, але й значною мірою вплинула на конфігурацію нового квазіфедеративного державного об'єднання. Безликий "умовно український" простір став рельєфним і, що надзвичайно важливо, дістав чітко зафіксовані кордони. Це дало змогу в ході розпаду СРСР окреслити територію України без серйозних конфліктів і протистоянь.

Попри складності в чіткому дефініціюванні тезаурусу теоретичного базису "регіонобудівництва" (не в останню чергу зумовлені розмитістю відправної категорії "регіон"), сьогодні вже можна впевнено констатувати: як у дослідженні різних аспектів внутрідержавних, центр-периферійних відносин, так і особливо в осмисленні інтеграційних процесів у сучасному світі дискурс регіоналізму вже став звичною концептуальною рамкою соціального аналізу. Всупереч багатьом побоюванням регіоналізм виявився не перешкодою на шляху глобалізації, а, навпаки, ефективним засобом відновлення рівноваги, поставленої під загрозу імовірною втратою певних опор

¹⁹ Салімов І. Политическая геоморфология России // Империя пространства. Хрестоматия по геополитике и геокультуре России. – М., 2003. – С. 13-17.

стабільності національних держав. Швидке зростання кількості регіональних інтеграційних об'єднань і неухильний, хоч і небезпроблемний процес інтенсифікації внутрірегіональних, міжрегіональних та транскордонних зв'язків є переконливим свідченням того, що багатоярусна конструкція регіоналізму вже стала невід'ємним елементом глобальної архітектури сучасного світу.

За таких умов не могла не зазнати радикальних трансформаційних змін і вся система регіональної науки, яка менш як за століття пройшла шлях від прикладного напрямку економічних досліджень, сфокусованих на проблемах розміщення виробничих потужностей, до складного міждисциплінарного комплексу наукового знання про регіони в усій їхній багатофункціональності й поліваріантності. У цей комплекс входить теорія регіоналізму і практика регіонабудівництва у часовому і просторовому вимірах, включаючи регіональне планування й прогнозування як у масштабах окремих країн, так і на міждержавному рівні. При цьому базисне оновлення регіоналістики відбувається не тільки у традиційній для неї економіко-географічній сфері, але й особливо відчутно у царині історії, політичних наук, іміджелогії тощо.

Перші результати трансформації регіональної науки очевидні. Дедалі чіткіше вимальовується наукова парадигма дослідження не лише територіальної специфічності й "горизонтальної" взаємодії у широкому часовому діапазоні, але й відповідної соціокультурної динаміки, з процесами формування регіональної самосвідомості включно. Але не менше важить і поява вкрай необхідного для просторової аналітики мезорівня дослідження соціальних, економічних, політичних, культурних процесів, проміжного між глобальним і локальним. У такий спосіб заповнюється середня ланка у дихотомії *глобальне – локальне*, що відкриває додаткові можливості для уведення в систему безлічі категорій і понять, які побутують і взаємонакладаються у процесі осмислення взаємодії часу і простору.

Ми стали свідками (до певної міри й учасниками) не тільки освоєння регіоналістикою нової для неї ніші інтеграційної взаємодії, але й інтенсивної диференціації наукового знання про регіони відповідно до профілю практично усіх природничих і соціогуманітарних наук. Особливо відродно відзначити, що вже сьогодні історична й політична регіоналістика вкупі з теоретичною географією й герменевтикою ландшафту як її складовою частиною не тільки створюють базу для розв'язання сучасних просторових завдань, але й задають новий алгоритм усім напрямкам науки про простір та його членування. Змінюється кут зору на співвідношення загального й "головного" (у цій ролі прийнято було бачити "національний наратив") та часткового й "периферійного" (усього комплексу проблем, пов'язаних із місцевою історією). "Звуження" дослідницького поля, як правило, збільшує масштаб аналізу. Роль локалізму як дослідницької

парадигми зростає в міру того, як піддаються істотному переосмисленню поняття партикуляризму, фрагментованості, глокальності тощо. Істотно видозмінюється співвідношення домінант соціального й культурного на користь останнього.

Дисциплінарний статус історичної регіоналістики вже достатньою мірою усталений. Її концептуалізація створила по суті новий, "горизонтальний" вимір історичних досліджень, коли суспільства розглядаються як сукупність територіально відокремлених одиниць – із своїм набором сутнісних характеристик, які можна порівнювати і ранжувати за просторовою шкалою. Розглянуті під таким кутом зору регіони постають і у вигляді унікальних, постійно змінюваних територіальних комплексів, і в іпостасі суб'єктів, які самі себе вибудовують у процесі історичного розвитку. Культурний регіон – територія, об'єднана відносною гомогенністю, спільним історичним минулим, традиціями – вдячний об'єкт для різнотипних наукових досліджень. Не менші евристичні можливості відкриває процес "уявлення" регіонів (за аналогією з андерсонівською нацією).

Зрозуміло, що концептуалізація історичної регіоналістики могла відбутися лише в контексті інтенсивних методологічних та епістемологічних пошуків. Йдеться насамперед про зрушення у бік історико-культурних підходів та про нові прийоми освоєння і критики джерел. У теоретико-методологічному полі перевага віддається "сенсibiliзуючим" поняттям, які не стільки окреслюють і описують об'єкт, скільки допомагають дошукуватися його історичних коренів та сутнісних характеристик.

Недостатньою мірою концептуалізованою лишається, однак, диференціація різних підсистем у межах регіоналістики, як і розмежування її фундаментальних і прикладних функцій. Запропонований географами ще у 80-х рр. минулого століття кваліфікаційний критерій виходив із розмежування когнітивних і прикладних функцій у регіональному аналізі. В ієрархії складових регіоналістики після винесення у перший системний блок *теорії районування* (з визначенням інтегрованої моделі регіону і критеріїв територіальної однорідності й функціональної організації) у наступні блоки виокремлювалися *районістика*, *регіонологія* (районологія, регіоніка) та *регіонознавство*. Районістика відносилася до прикладної сфери (методи, критерії районування, делімітації кордонів тощо), регіонологія розглядалася як система наукового пізнання процесів і факторів регіоноутворення і функціонування регіонів, поняттям "регіонознавство" позначалася частина країнознавства, зосереджена на дослідженні регіональних специфічностей²⁰. За всієї умовності такого членування (сприйнятого, до речі, далеко не всіма навіть у

²⁰ Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. – М., 1988. – С. 260.

середовищі фахівців-географів) воно все ж давало відправні орієнтири для систематизації й класифікації явищ і процесів, що підлягають регіональному аналізу. На наш погляд, відповідна шкала з успіхом може використовуватися і задля впорядкування термінологічного арсеналу історичної регіоналістики. У нашій термінопрактиці ми використовуємо поняття теорії у максимально широкому трактуванні, охоплюючи всі теоретико-методологічні аспекти сучасного регіоналізму – як у внутрідержавному, так і у міждержавному вимірі. Історична регіоналістика у баченні відділу – це насамперед дослідження еволюції форм територіальних організацій у різних регіонах і на різних історичних етапах. Районістика, яка розглядається як прикладна галузь знання, виростала із конкретних проблем членування простору і передбачала пошук критеріїв районування й осмислення практичних проблем зонування територій. Історична регіоналістика вже виходить на рівень фундаментального знання про специфічність регіонального розвитку з врахуванням природних особливостей, характеру розселення людності, урбанізованості території тощо. Тут йдеться не стільки про "рукотворні" фактори регіоноутворення, скільки про об'єктивні, сформовані ходом історичного розвитку, чинники регіоналізації.

Поєднання у цьому руслі регіонального аналізу історико-генетичних та історико-порівняльних підходів забезпечує можливість відтворення складної еволюції форм самоорганізації локальних спільнот і відповідних форм соціонормативної культури. А головне – саме на цьому шляху досягається заповнення "лакуни" між глобальними ("макро-") і локальними ("мікро-") рівнями дослідження, яка до недавня доволі відчутно гальмувала розвиток місцевої історії. Йдеться про мезорівень ретроспективного соціального аналізу, на якому регіон розглядається як цілісність, що потребує специфічного кута зору – одночасно і через "телескоп" і через "мікроскоп".

Очевидно, що саме розрізнення макро-, мезо- і макрорівнів ретроспективного соціального аналізу створює ґрунт для більш чіткої концептуалізації предметних полів історичних субдисциплін – не стільки на основі розмежування "старих" і "нових" підходів, скільки в руслі переосмислення на конкретно-історичному матеріалі проблеми співвідношення часу і простору, загального і особливого. Адже у традиційних підходах мезорівень практично не проглядається.

Нині не тільки локалізовані версії історії, але й узагальнені версії соціологічних побудов уже не можуть існувати поза парадигмальними мезо- підходами. Активно розроблювана соціологами концепція мезорівня стосовно регіону відкриває для соціогуманітаристики не лише шляхи оновлення термінологічного інструментарію, але й нові параметри окреслення предметних полів. За Р.Симоняном, мезорівень рухливий і мінливий, бо є функцією багатьох перемінних, у тому числі часу, етнокультурних особливостей соціуму, простору

взаємодії соціальних інституцій. На цьому рівні діють закономірності, притаманні як низовому, так і верхньому рівням. Оскільки у мезо-просторі створюються об'єктивні передумови для збереження й розвитку локальних осередків самобутніх культурних явищ і водночас для транскордонних форм співробітництва, саме в рамках регіоналістики створюється найбільш сприятливий ґрунт для дослідження діалектики загального й особливого, зокрема, трансформації окремого в унікальне. "Регіональність (як цілісність) і є та нова якість, яка утворюється у підсумку взаємодії й взаємного доповнення етнокультурних співтовариств (як елементів), що створюють цю цілісність"²¹.

Що ж до історичного регіонознавства, то вміщення його у контекст порівняльного країнознавства відкриває, на наш погляд, нові обрії для концептуалізації вітчизняної історії не на основі суто "подієвих" підходів, вміщених у хронологічну схему, а на ґрунті просторової парадигми – "за регіонами й місцями", простеженими у контексті історії країн, до яких ці ареали у різні часи входили. Оновлений у такому ключі ракурс дасть змогу подивитися свіжим поглядом на центр-периферійні відносини, усвідомити мінливість понять "центральності" й "периферійності" залежно від історичного контексту. Сподіваємося, що саме на цьому шляху відбуватиметься поступовий відхід вітчизняної історіографії від спрощених, ходульних схем "700-літньої колоніальної залежності України" і від зображення суспільних збурень на території сучасної України у відриві від тих соціальних, політичних, релігійних процесів, які відбувалися в Європі і в імперіях, до складу яких ці території входили. Нашим відділом запропонована нова схема багатотомної історії України "у регіональному" зрізі"²², яка, однак, навряд чи має шанси на реалізацію у найближчій перспективі.

Питання про тематичні складові історичної регіоналістики теж не є таким однозначним, як це здається на перший погляд. У якому співвідношенні перебувають, приміром, історична регіоналістика й історична урбаністика? Здається, що оскільки міста є формотворчими центрами в регіональних системах, історичне містознавство приречене на поглинання його історичною регіоналістикою. Справді, міська історія входить в систему регіоналістики і становить її науковий фундамент. Але якщо говорити про історичну урбаністику як самостійний науковий напрям, то, на наш погляд, повністю "поглинати" його системою регіоналістики непродуктивно. Адже межі предметного поля історичної урбаністики значною мірою

²¹ Симонян Р.Х. Концепция мезоуровня применительно к региону // Социс. – 2010. – № 5. – С. 52-61.

²² Див.: Верменич Я. До дискусії про концепцію синтетичної "історії України" // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. – Вип. 36. – К., 2010. – С. 63-72.

визначають параметри, які за своєю універсалістською компонентою є надрегіональними і навіть наддержавними. Приміром, органічною складовою історичної урбаністики є теорія "образу міста", яка за своїм звучанням є загальнопланетарною і органічно вписується у особливий науковий напрям, який прийнято визначати як міську семіотику. Йдеться про вклад персоналізованих образів окремих міст у семіозис міського простору як локального "культурного гнізда", а також про пов'язану з містом опоетизовану знакову символіку. Природно, що окремі елементи міської семіотики органічно вписуються у теорію архітектури, соціальної діагностики самопочуття людини у просторі, географію культури, дослідження ментальностей тощо.

У дослідженні міської історії у різних ракурсах – історико-генетичному, соціально-економічному, порівняльному тощо Л.Репіна пропонує умовно виділяти: 1) порівняльно-типологічний підхід (предмет дослідження – місто і його варіанти); 2) еволюціоністський чи універсалістський (предмет – урбанізація); 3) локальний (предмет – місто як цілісний організм у його зв'язках з периферією); 4) соціально-контекстуальний (місто як функція системи вищого рівня); 5) системно-структурний (місто як підсистема із своїми "мікроструктурами")²³. Соціально-контекстуальний підхід і становить теоретичну основу т.зв. нової міської історії (*urban history*).

М.Доган із задоволенням констатує, що колишній гібрид – "урбаністичні дослідження" – завдяки міждисциплінарному обміну концептами, методами, теоріями, практиками, інструментарієм нині є самостійною спеціальністю. Вона включає суб-поля, які охоплюють спеціалізації соціології, географії, антропології. Соціологи (Р.Парк, Е.Берджес, Л.Вірт, Е.Хоулі) та географи (Е.Ульман, А.Кросбі) виявилися особливо успішними у суб-полі "людської екології", історики (П.Берк, Ч.Тіллі) – у теоретизації своїх побудов завдяки запозиченню соціологічних концептів (структура, функції, соціалізація, модернізація, соціальна мобільність тощо). Поняттям "гібридизація" вчений позначає процес порушення традиційних кордонів спеціалізації і обміну здобутками, в ході якого і у природничих, і у соціальних науках "величезні айсберги відривалися від материкового льоду"²⁴.

Стадіальна специфіка урбанізаційних процесів – це саме те, що вирізняє найбільш сучасні, контекстуальні підходи в історичній урбаністиці. Побачити місто у процесі його складної еволюції, у контексті більш широких систем (цивілізацій, способів виробництва, держав) і у багатоманітності виконуваних ним функцій (господарських, адміністративно-політичних, воєнно-стратегічних та інших) – такі

²³ Репіна Л.П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. – М., 2011. – С. 193-194.

²⁴ Доган М. Социология сферы социальных наук // Социс. – 2010. – № 10. – С. 3-13.

завдання ставляться їхніми прибічниками перед собою й широким загалом містознавців. Але цим вони не обмежуються, оскільки головною їхньою метою є представлення міста як цілісності, як просторового втілення усіх його соціальних зв'язків, у тому числі із сільською округою. У фокусі уваги перебуває також формування ієрархії міських мереж, типологізація міст і значення процесів урбанізації в історії людства. Зрозуміло, що для перетворення міста із звичайного полігону, на якому розгорталися в часі події його становлення й розвитку, у об'єкт багатопланового дослідження внутрішніх стимулів його саморозвитку необхідним виявилось залучення напрацювань соціології, історичної й економічної географії, культурології та інших суміжних галузей знання.

Як нам уявляється, переосмислення основних домінант міської історії має починатися з оновленого погляду на еволюцію громадянського суспільства. Адже, за А. Неклессою, "громадянське суспільство – похідне міської культури". Співтовариство городян-громадян виразно заявляє про себе у контексті комунальної, інноваційно- й особистісно орієнтованої культури Нового часу, яка сформувала поміж іншим новий тип господарської діяльності разом з відчуттям людської гідності. Уже знаменита Charta Magna – Велика хартія вольностей 1215 р. узаконювала право на протест громадян проти сваволі тиранів. Американська і Велика французька революції XVIII ст. удосконалили цю норму таким чином: за певних умов право на повстання є не лише правом, але й обов'язком громадян. У процесі подолання станової організації попередньої епохи міська культура переносила логіку власного розвитку на великі простори національних держав, об'єднані спільним "безперервним плебісцитом"²⁵.

Більшість дослідників урбанізаційних процесів солідарні у тому, що саме відсутність у Російській імперії розвинутої міської культури як практики самоврядування й самоорганізації зумовила революційні катаклізми, недолугі владні імпровізації, і, як наслідок, перехоплення систем управління приватно-корпоративними структурами (кланами). Звідси поглиблений інтерес науковців до співвідношення тих доз емансипації, які надає городянину міська аура, із одночасною втратою ним "спонтанності самовиявлення" (Л. Вирт). Специфічний міський спосіб життя, який зазвичай позначається поняттям "урбанізм", створює, за Виртом, "сегментарний характер і утилітарну тональність міжособистісних відносин у місті"²⁶.

Як правило, урбанізм представляється як результат урбанізації, але в соціології ці два поняття прийнято розводити. Урбанізація – це

²⁵ Quo Vadis? Перспективы становления гражданского общества в России (часть II). Круглый стол журнала "Полис" // Полис. – 2012. – № 3. – С. 77-84.

²⁶ Вирт Л. Урбанізм як образ життя // Вирт Л. Избранные работы по социологии. – М., 2005. – С. 106.

історичний процес зростання старих і поширення нових міст, підвищення їхньої ролі в економічному, політичному, культурному житті суспільства. Урбанізм – стиль життя, притаманний міському середовищу – з власними критеріями успіху, поведінковими стереотипами. Далеко не кожний урбанізований регіон має відповідний рівень урбанізму; там, де багато мігрантів, можуть домінувати сільські звички.

Процеси урбанізації у сучасному світі розвиваються надзвичайно стрімко. Якщо 1900 р. 86% населення Землі проживали у сільській місцевості, то в 2008 р. кількість міського й сільського населення на планеті зрівнялася. Україна увійшла до числа 25 країн світу з найбільшою кількістю міських жителів²⁷.

Науковий інтерес до міста як найоптимальнішої системи розселення й самоорганізації соціумів підтримується як суто прагматичними потребами, так і завданнями осмислення його функціонально-просторових, виховних функцій. Актуальність розробки проблем містознавства зростає в міру розширення поля міждисциплінарності: дослідження міських соціокультурних ландшафтів органічно увійшло у сферу наукових інтересів не лише традиційних, але й порівняно нових галузей знання – історичної антропології, географії культури, регіоналістики, історії повсякдення, нової локальної історії тощо. Місто як носій динамічних потоків соціальної еволюції перебуває у фокусі уваги соціологів, демографів, фахівців з теорії управління. Під впливом епістемологічних новацій кінця ХХ століття дедалі більшу увагу дослідників привертають суб'єктивні образи міст, а також ідеалізовані моделі "градів" як осередків гармонії й краси.

Відрадною прикметою останнього часу є уведення міської історії у простір дослідження територіальних ідентичностей. Міська ідентичність стала самостійним об'єктом аналізу в руслі кількох нових наукових напрямів (*city identity*, *urban-related identity*, *social urban identity*). Прижилися й активно використовуються зарубіжними містознавцями терміни, пов'язані з відчуттям місця (*sense of place*), укоріненістю (*rootedness*), прив'язаністю до місця (*attachment of place*). В руслі феноменологічних підходів "друге дихання" дістала теорія "духу місця" (*genius loci*)²⁸.

Інститут історії України НАН України вже протягом кількох років працює над проектом "Історична урбаністика: теорія містознавства і методика літочислення". Не йдеться, зрозуміло, про дослідження всього комплексу проблем історичного містознавства, оскільки такі його напрямки, як історія містобудування й архітектури, історія

²⁷ Україна – в лідерах по кількості міського населення // День. – 2008. – 10 квітня.

²⁸ Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 109-111.

пам'яткоохоронної діяльності, історія окремих населених пунктів вже дістали задовільне висвітлення. Не заглиблюватимосся тут і у сферу прикметних особливостей урбаністичного топосу, образів міст і відповідних міфопитуальних систем – це здебільшого царина культурології та літературознавства. Пріоритетним для пропонованого проекту є дослідження міського простору у теоретико-методологічній площині, вироблення основ сучасного містознавства як міждисциплінарного наукового напрямку із використанням світового досвіду, розробка наукових критеріїв типології міст.

У рамках виконання даного проекту 2009 р. видано брошуру В.Бабюха "Методика літочислення міст: світовий досвід". Її можна розглядати як першу спробу окреслення найбільш гострих проблем екохронології у її специфічному міському вимірі. Автор справедливо звертає увагу на те, що поряд із проблемами визначення віку міст, віднесення до категорії міст тощо існують проблеми так званого "урапатріотизму" та політичних замовлень. Не концентруючи увагу на мотиваціях, використовуваних задля "зістарення міст", В.Бабюх зосереджується на світовому досвіді аналізу принципів, концепцій, підходів та методик датування²⁹.

Ще одна праця, виконана в контексті названого проекту, має назву "Міська історія України: проблеми початкового датування". Це науково-довідкове видання, в якому у вигляді порівняльної таблиці представлені дати заснування міст і селищ міського типу, зафіксовані в енциклопедичних виданнях, довідниках, ресурсах Інтернет, а також відповідний авторський коментар. Істотні розбіжності у датуванні навіть у тих виданнях, які мають бути джерелом найбільш точних, вивірених даних, свідчать про нагальну потребу у виробленні бодай загальних критеріїв у підходах до міського літочислення, а також у нових джерельних пошуках.

Зрозуміло, що урбаністика, незалежно від того, наскільки автономний вигляд у її складі має історичне містознавство чи міська історія, може повноцінно функціонувати лише "на стику" кількох споріднених дисциплін – історії, географії, економіки, соціології, культурології, соціальної психології, екології і багатьох інших. Діапазон її інтересів справді неосяжний – від урбогенезу до проблем сучасного урбаністського універсуму, співвіднесених із певним хронотопом. Головне тут – простеження цілісності урбанізаційного процесу поза вузькими – локально-часовими чи локально-просторовими рамками. Допустимість абстрагування від конкретного "історичного матеріалу" навряд чи може бути кимось оспорена – адже масив міської історії у цивілізаційному вимірі безмежний, а багатобарвність соціально-просторового середовища урбанізованих зон вимагає узагальнених, феноменологічних підходів.

²⁹ Бабюх В. Методика літочислення міст: світовий досвід. – К., 2009. – С. 5.

Сучасні історіографічні підходи, зокрема ті, які сформульовані в рамках історичної локалістики, відчутно змінюють кут зору на міський простір і соціокультурний досвід міського співтовариства. Місто як система розглядається як частина більшої метасистеми – з врахуванням впливу середовища на процеси саморозвитку. Концепції історичних циклів у розвитку міст дають ключ до пояснення зміни висхідної фази міського розвитку – спочатку інерційного, а потім, імовірно, і нисхідного, якщо виклик із боку середовища не буде знайдено або управління містом виявиться неефективним. Міська історія виступає при цьому головним полігоном для осмислення процесів соціальної організації через запропоновані А.Тойнбі категорії "виклику" і "відповіді". На думку редактора англійського журналу "Urban history" Р.Роджерса, саме у царині дослідження міст створюється найкращий ґрунт для дискусій з історіографічних і методологічних проблем та міждисциплінарного співробітництва. Такі дискусії, приміром, стали регулярними на міжнародних семінарах, які раз на три роки проводить стокгольмський Інститут міської історії, що існує з 1919 р.³⁰

Надзвичайно важливою у цьому контексті уявляється проблема типологізації міст. Поняття "тип" досить рідко використовується у містознавстві, хоч, здавалося б, методологія типологічного порівняння міст на основі критеріїв подібності та відмінності уже належним чином відпрацьована. Ще гірше стоїть справа з виробленням узагальненої ідеал-типової моделі міста для кожного регіону і кожного періоду, а також із пошуком методів типологізації та ідентифікацій міських спільнот. Історико-часовий та ландшафтно-географічний підходи допомагають долати обмеженість формаційних схем, але дають не так вже й багато орієнтирів для визначення належності тієї чи іншої міської структури до певного історичного типу суспільства (традиційного, індустріального чи постіндустріального).

Зрозуміло, що будь-які схеми типологізації міст можуть дати лише приблизне уявлення про багатоманітність форм міської організації і про проблеми, які у зв'язку з цим виникають. У цьому розумінні має рацію російська дослідниця О.Тяпкина: "Місто, будучи багатомірним і складним соціальним організмом, ніколи не буде зрозумілим і вивченим до кінця – не лише внаслідок своєї багатогранності, але і в силу своєї метафізичної сутності, яка вислизає від дослідника у процесі вивчення. Але, незважаючи на ці пізнавальні складності, вивчення міста необхідне тому, що воно є не лише самостійним суспільним організмом, але й структуроутворюючим елементом суспільства і повністю поділяє його долю"³¹.

³⁰ *Маловичко С.И., Булыгина Т.А.* Современная историческая наука и изучение локальной истории // <http://www.newlocalhistory.com/bookshelf>.

³¹ *Тяпкина О.* Малый город как объект изучения локальной истории // *Горизонты локальной истории Восточной Европы в XIX–XX веках.* – Челябинск, 2003. – С. 94.

Чимало надій (мабуть, все-таки завищених) у оновленні методологічних підходів до міської історії пов'язуються з постмодернізмом. В рамках постмодерністських підходів вдалося запропонувати хоч і далеко не в усьому безспірний, але значно гнучкіший погляд на місто і на урбанізаційний процес, змістивши фокус дослідження від статичних констант міського життя (форма розселення, архітектурні стилі, функціональні структури тощо) до невловимого "духу міста" та самопочуття його мешканців як відображення викликів часу.

Постмодернізм постулює розкутий погляд на історію та її суб'єктивне сприйняття, орієнтує на пошук у минулому істини, "не поміченої ніким раніше"³². Під виразним впливом постмодернізму формувалися нові наукові напрями, що тісно корелюють із містознавством – історична антропологія, історія повсякденності, мікроісторія, біографіка, теорія комунікацій тощо. Кинувши виклик однозначності та заполітизованості метанаративів, постструктуралістська парадигма знання зосередилася саме на відмінному, локально-специфічному, а також на розрізненні реального та "уявленого". Спроби постмодерністів перемістити локус історичного дослідження від структур верховної влади до повсякденних інтересів людей повинен був однозначно стимулювати інтерес до аналізу поведінки людей у замкненому просторі міст. Під цим же кутом зору розглядалися постмодерністами акти меморіалізації – здебільшого як прояв хибної свідомості та заідеологізованості.

Певним відображенням постмодерністського впливу можна вважати і несподіване відродження інтересу до психогеографії, хоч концептуальні рамки цього напрямку у науковому дискурсі лишаються невизначеними. Сам термін з'явився з подачі ліворадикала, основоположника "ситуаціонізму" Гі Дебора в опублікованій 1955 р. статті "Вступ до критики міської географії". Тоді він пов'язувався з надричним сприйняттям Парижа як міста, що втратило первісний, закладений у нього смисл. Надалі, за К.Кобриним, психогеографія багато в чому перетворилася у "хонтологію" (*hauntology*). Її трактують як "привид майбутнього, що не відбулося, у декораціях минулого, що втратило смисл". Ідея "реставрації", "повернення" втраченого смислу міського простору у сучасних версіях психогеографії корелює з ідеєю "поділеного капіталом часу" – втратою традиційного міського обличчя внаслідок поділу міст на райони "для роботи" і "для відпочинку"³³. Скептичні ремінісценції щодо минулого й сучасного поєднуються з рефлексіями з приводу невизначеного майбутнього. Але проглядаються і більш раціональні підходи щодо необхідності уважного розгляду проблем "образу міста" – архітектурних домінант, зон притягання й відштовхування, міського мікроклімату тощо.

³² Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С. 276-277.

³³ Кобрин К. Ситуации психогеографии // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 2. – С. 78-92.

Важко сказати, чи знайде сучасний "психогеографічний дрейф" своїх прихильників в Україні. Надто вже скептично сприймаються його витоки в ідеях "Ситуаційного Інтернаціоналу" і "лівих рухах 50–60-х рр. Але у тій чи іншій формі ідеї тривоги з приводу втрати традиційного обличчя міст, погіршення міської екології й загальної атмосфери міського спілкування у вітчизняному культурному просторі присутні. Треба гадати, що надалі психічний стан міського мешканця ще більшою мірою залежатиме від стану довкілля. А отже, матиме майбутнє й історична екологія, бо все, що відбувається в житті міст нині, має свої історичні витоки.

Серед тих нових моделей в структурі соціального знання, які справляють чи не найбільший вплив на переосмислення параметрів регіональної історії, на особливу увагу заслуговує т.зв. фронтірна. Навряд чи Ф.Тернер, пускаючи в обіг понад століття тому небезспірну концепцію ролі фронтіру в американській історії, міг передбачити її наступний методологічний тріумф. По суті у започаткованому ним ключі була піддана фронтальному перегляду уся проблематика погранич, а відтак і уся схема центр-периферійних відносин. Коли кордон постає у ролі одного з головних інноваційних чинників (а саме це сталося на рубежі тисячоліть у контексті глобалізаційних процесів), тьмяніють і втрачають сенс навіть класичні схеми І.Валлерстайна. Адже саме у "кордонному" контексті, з врахуванням різних темпоритмів історичного часу, центри й периферії здатні мінятися місцями, а усталені, здавалося б, ідентичності набувати "плаваючих" обрисів. Роль "центральної" як основної домінувати у нації- і державобудівництві виявилася істотно скоригованою; їй на зміну дедалі частіше приходить думка про загальну "фронтіризацію" сучасного світу, пов'язану з порушенням цілісності духовних основ усіх "класичних" цивілізацій. За умов, коли в особливій і навіть критичній "пограничній" ситуації опинилася основна частина світу, виявився актуальним і "затребуваним" досвід тих пограничних соціумів, які зуміли протистояти "ударам стихій зовні і всередині людини" єдино правильним розумінням цілісності як єдності у багатоманітності³⁴.

Представлення духовного "хаокосмосу" (термін В.Льїна) цивілізаційного пограниччя як взаємодії дискурсів різного походження й характеру – це лише один, але доволі перспективний шлях долання соціально-психологічних комплексів, породжених бінарною опозицією "ми – вони" в "точках біфуркації". Подолання монологічної замкнутості, притаманної, зокрема, європоцентризмові, украй необхідне саме тепер, коли детерміністські моделі й схеми у "суспільстві

³⁴ Див., напр.: *Шемякин Я.Г.* Дискурс взаимодействия и взаимодействие дискурсов: Россия – Латинская Америка – Запад // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 3. – С. 79-96.

невизначеності" не працюють. Методологічному територіалізму – звичці досліджувати проблеми у реальному просторово-територіальному контексті – здатна кинути виклик лише нова онтологія соціального пізнання, в якій ключову роль відіграють щільність інформаційних потоків і контроль над ними, циркуляція певних геополітичних образів.

Кардинальних змін зазнає проблема осмислення простору – він перестав бути "фоном", перетворився на активний, самодостатній чинник впливу як на архетипи й структури подій, що відбуваються, так і на їхнє сприйняття. Зрозуміло, що у цьому зв'язку актуалізується і потребує додаткових дослідницьких зусиль проблема типологізації погранич, де специфічність культурних та інформаційних обмінів виявляється значно виразніше, ніж у регіонах Центру. Пограниччя виступає нині як самостійний дослідницький об'єкт із власним способом буття.

Сьогодні вже можна говорити про створення умов для концептуалізації історичної лімології – напряду історичної регіоналістики, який фокусує увагу на дослідженні погранич як інтегральних соціокультурних феноменів, що перебувають на перетині цивілізаційних і культурних кордонів. Теоретичну базу для нього створюють рівною мірою як напрацювання географічної й політологічної лімології, так і уже значною мірою здійснений на матеріалі багатьох країн комплексний аналіз етапів і особливостей формування специфічних історико-контактних зон у рамках "фронтир-студій".

Запропоновані А. Паасі, Д.Ньюменом, П.Тейлором та іншими дослідниками моделі взаємозв'язків між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей відкрили шлях до дослідження кордонів як соціальних конструктів і відповідних символів. Постмодерністські підходи дали змогу "засипати прірву" у дослідженнях зовнішньої і внутрішньої політики, увести проблему у контекст кордонів як глобальних сутностей. З'явився погляд на кордон як двоєдиний чинник об'єднання всередині і відмежування зовні, дістало ґрунтовну розробку поняття культурного кордону, далеко не завжди співмірного з формальними кордонами. Розпочалися ґрунтовні дослідження кордонів з погляду безпеки, зокрема мілітаризованих зон.

У цьому зв'язку відділ історичної регіоналістики бачить своє завдання у тому, щоб переважно на вітчизняному матеріалі, але з обов'язковим уведенням проблеми у світовий "кордонний" контекст, розглянути феномен кордонів і погранич у різних ракурсах – геополітичному, геоеконічному, геокультурному. Концептуалізація історичної лімології постає при цьому як пріоритетне завдання, сфокусоване на представленні погранич водночас і як соціокультурних феноменів, і як "уявлених" ментальних конструктів. Передбачається, що кожен ареал пограниччя буде піддано науковому аналізу з врахуванням його історичної еволюції.

Створення на такій основі цілісної картини територіального устрою України у більш як тисячолітньому хронологічному діапазоні уже не уявляється "непідйомною" справою. Адже відділ має досвід простеження еволюції адміністративно-територіального устрою на українських землях, починаючи від часів Київської Русі³⁵. Нині від з'ясування логіки минулих адміністративно-територіальних перекроювань території (включно з аналізом невдало розпочатої у 2005 р. адміністративно-територіальної реформи) плануємо перейти до розробки теоретико-методологічних моделей осмислення усього комплексу проблем, вкладених В.Каганським у поняття "територіальна тектоніка".

Ретроспективний погляд на те, як влада структурувала підпорядкований їй простір, шукаючи оптимальний з її погляду статус периферій по відношенню до центру, як ламала усталені вже адміністративні межі, якщо вони здавалися їй незручними, як вводила нові щаблі управління, пристосовуючи їх до ускладнених потреб, як перекроювала карти міст, щоб зменшити відстань між собою і підлеглими – це занурення у скарбницю історичного досвіду, в якій можна знайти і приклади, гідні наслідування. Не йдеться, зрозуміло, про прямі запозичення – радше про аналогії, які, як показав у свій час М.Вебер, здатні допомогти у простеженні зміни різних видів поєднання і розділення господарчих, адміністративних та інших функцій, а, отже, прояснити співвідношення раціональності й ірраціональності у житті соціумів³⁶.

Не варто, зрозуміло, розглядати вже зроблене як суму непорушних істин. Прислухаємося до цікавих міркувань Анрі Лефевра: "Історія свідчить, що в історії науки і суспільства лише деякі речі піддаються систематизації, причому тимчасової і у будь-який момент готової розвалитися на частини". Рефлексує думка має навчитися вміщувати себе в історичну діалектику, діалектику передбачуваного і передбачуваного, детермінованого й випадкового, формує при цьому ті вимоги й запитання, які ставить ця діалектика³⁷. Зміна діалектичного співвідношення між часом і простором, яка відбулася на наших очах, засвідчила як можливості розкутих дискурсів, так і обмеженість безспірних, на перший погляд, істин. Проблема хронологічних відмінностей у розвитку культурних областей, яка зазвичай позначається поняттям регіональної специфічності, у світлі "просторового повороту" постала у якісно новому вигляді. Які відкриття й ремінісценції принесуть з собою нові повороти, ми можемо лише здогадуватися.

³⁵ *Верменич Я.В.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. У 2-х чч. – К., 2009.

³⁶ *Вебер М.* История хозяйства. Город. – М., 2001. – С. 21.

³⁷ *Лефевр А.* Введение в современность. Прелюдия первая. Об иронии, майевтике и истории // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 2. – С. 51-53.

Фактом, однак, є те, що саме історична регіоналістика прокладає стежки нового усвідомлення складних, далеко не завжди очевидних, взаємовідносин між історичним часом і простором. Феномен "регіональної темпоральності" (термін Ю.Остерхаммеля) допомагає зрозуміти, чому беззмістовними є спроби ділити всесвітню чи національну історію на вивірені з точністю до року часові сегменти. Епохальні пороги необхідно визначати окремо для кожної просторової одиниці³⁸. Можливості для конструювання таких "витончених мереж часу" і надає сучасна регіональна аналітика. Регіони постають у її предметному полі як історично сформовані підсистеми антропосоціетальної цілісності, "малі світи", які формують підвалини життєдіяльності людей на основі самоорганізації й самовиявлення.

Щоб збагнути ритм їхньої життєдіяльності, важливо досліджувати не самі лише регіони з відповідними ідентичностями, але й простір "між" ними – сферу перехресних впливів, контактних зон, конфліктних ареалів у максимально широких хронологічних діапазонах і у компаративних контекстах. Лише за цих умов історична регіоналістика зможе вийти на рівень вимог, адекватних викликам XXI століття.

³⁸ *Остерхаммель Ю.* Трансформация мира: история XIX века // *Ab imperio.* – 2011. – № 3. – С. 24, 33, 58.